

“RANT” VE “RANT ARAMA”NIN EKONOMİ POLİTİĞİ: ELEŞTİREL BİR YAKLAŞIM

Yrd. Doç. Dr. Münevver Soyak
Marmara Üniversitesi,
Sosyal Bilimler Meslek Yüksek Okulu
Öğretim Üyesi
E-mail: msoyak@marmara.edu.tr

Giriş

“Rant” ve “rant arama”, gelişmiş ya da gelişmekte olan birçok ülkede, her ekonomik ve siyasi konjonktürde bir şekilde gündeme gelen ve bu nedenle de iktisat literatüründe en fazla tartışma yaratmış konulardandır. Bu çalışmada literatürde her iki kavramın tarihsel olarak evrimi gözler önüne serilecek, özellikle “rant arama” kavramı tartışılarak, yeni sanayileşen bazı Doğu Asya ülkelerinin kalkınma süreçlerinde “yaratılan rantların rolü sorgulanıp”, Türkiye gerçeğinden hareketle, bazı politika önerilerinde bulunulacaktır.

İktisat Literatüründe Rant ve Rant Arama

Rant kelimesine gündelik hayatta çok farklı anlamların yüklenmesi söz konusudur. Sözlük karşılığı olarak “kira” anlamında kullanıldığında, bir malı belli bir süre kullanma karşılığı ödenen bedel olarak algılanması söz konusudur. İktisadi açıdan ise rant, sözlük anlamından oldukça farklı bir anlam ifade etmektedir. Buna göre rant; kıt üretim faktörlerinin özellikle de toprağın belirli bir süre için kullanımı karşılığında ödenen bedeldir. Günümüz iktisat literatüründe ise “rant” kavramından “rant arama” kavramına doğru bir evrimin yaşandığını vurgulamalıyız. Bu bağlamda rant arama; bazı grup ve bireylerin politik mekanizmalardan kaynak transfer edebilmek için yaptıkları faaliyetler sonucunda ortaya çıkan kayıpları içermektedir. Rantın bu anlamıyla birlikte onun ortaya çıkışı artık yalnızca doğal mekanizmalara bağlanmamakta (toprağın kıtlığı gibi), yapay olarak yaratılan politik içerikli rant kavramı da meselenin içine dahil edilebilmektedir. Aslında yaşanan evrimin sonucunda, kavramın zenginleştiği ama içeriğinin değişmediğini dikkatli bir okuyucu hemen kavrayabilir. Her iki kavram için de ortak bir yön öne çıkmaktadır; o da rantın ve rant aramanın getirisinin, hiçbir “emek harcanmaksızın” elde edilen kazanımlarla niteleniyor olduğudur.

Klasik (Liberal) Politik İktisatçılarda Rant:

Burada ismi anılacak klasik politik iktisatçıların üçü de rant olgusunu toprak mülkiyetiyle ilişkilendirmekte; toprak mülkiyetinin iktisadi açıdan gerçekleşmesi yani ‘değer üretmesi’ durumunu, bu olgunun merkezine oturtmaktadır¹.

Klasik politik iktisadın babası olarak kabul edilen A. Smith'in toprak rantının etkileri konusundaki en temel vurgusu; tarımsal ürünün fiyatını belirleyen unsurun toprak rantı olmadığı, 'toprak rantını belirleyen unsurun ürünün fiyatı olduğu' saptamasıdırⁱⁱ. Smith'e göre toprağı kullanmak için ödenen bedel olarak tanımlanan rant, toprağın fiili koşullarına göre kiracının ödeyebileceğı bedelin en yükseğidir. Toprak sahibi toprağı çiftçiye kiralarırken, çiftçinin üretimde kullandığı sermaye, bölgede kullanılan sermayeye eşit bir ortalama kârla korunmasına yetecek kadar bir pay bırakır. Bu kiracının zarar etmemesine neden olan en düşük paydır. Toprak sahibi ise ürün bedelinin bu payı aşan bölümünü toprak rantı olarak kendine almaya çalışırken, bu da fiili koşullarda kiracının ödeyeceğı en yüksek fiyat olacaktır. Bu koşullarda toprak rantı, genellikle toprak sahibinin, toprağı iyileştirilmesi için kullandığı sermayenin kârı ya da faizinden başka bir şey değildir. Bu durumda rantın miktarı, toprak sahibinin harcadığı ya da kabul edeceği miktar oranında değil, çiftçinin ödeme gücü oranında belirlenir. Aynı zamanda bunda talep koşulları da etkilidir. Pazar koşullarında oluşan ortalama fiyat, sermayenin kârı + ürünün yeniden yerine konması için gerekli miktardan fazlaysa, ürün sahibine rant ödenir. Bu durumda ürüne olan talep, ürün fiyatını yükselterek toprak sahibine rant öderken, talep yüksek değilse, bu ödeme bazen olur, bazen olmazⁱⁱⁱ.

D. Ricardo'ya göre piyasa fiyatı marjdaki üretim maliyeti ile belirlendiğinden, üretim maliyeti rantı içermeksizin, ücret ve kârlardan oluşur, dolayısıyla rant üretim maliyetine dahil değildir. Ricardo'nun yaklaşımında rant, toprağın üretime bir faktör olarak katılımıyla değil, üretim zorunluluklarından ötürü toprağın kıtlaşması nedeniyle toprak sahibine ödenen, üretilen artığın içinden bir pay olarak ele alınır. Dolayısıyla Smith'in aksine Ricardo'da rant bir maliyet unsuru olmaktan çıkmakta; rant ödeme zorunluluğı olduğu için rant yükselmekte, tersine maliyetler yükseldiğı için bazı topraklar rant elde edebilmektedir. Maliyetlerin ve fiyatların yükselmesinin sebebi, toprak sahibine ödenen rantlar değil, toplumun nüfusunun ve dolayısıyla ihtiyaçlarının artmasıdır. Bu artan ihtiyaçları karşılamak amacıyla daha verimsiz topraklara gidildikçe, öncekine göre daha verimli topraklara sahip olanlar rant elde etmektedir. Sonuç olarak rant, ürün fiyatının artışının sebebi değil, sonucudur^{iv}.

Klasik politik iktisatçıların üçüncüsü K. Marx'a göre kapitalizm altında toprak rantı; toprak sahipleri, tarım kapitalistleri-kiracılar- ve tarım işçilerinden oluşan üç sınıf arasındaki toplumsal ilişkileri nitelemektedir. Ücretli işçilerle kiracı kapitalistler arasındaki kapitalist sömürü ilişkisi, temel üretim ilişkisidir. İşçiler tarafından yaratılan artık-değer, büyük toprak sahipleri ile kiracı kapitalistler arasında pay edilir. Kiracı kapitalistler en azından ortalama kâr elde ederken, büyük toprak sahipleri de rant gerçekleştirir^v. Marx, toprağı gübreleme, sulama ve kimyasal iyileşmeler gibi çeşitli yollarla katılan sermayenin faizi ve bir üretim aracı olarak bu yolla toprakta meydana gelen iyileşmelerin, kapitalist çiftçinin toprak sahibine ödediğı rantın bir bölümünü oluşturacağını söylemektedir. Marx toprak rantının tümünü artı değer ve artı emeğin ürün olarak görmektedir. Rant miktarı ise alıcının hareketleriyle değil, daha çok alıcının hiç katılmadığı toplumsal emeğin bağımsız gelişmesiyle belirlenmektedir^{vi}. Bu varsayımlardan sonra Marx

rantın farklı biçimlerinin analizine geçerek; “diferansiyel rant I ve II”, “mutlak rant” ve “tekelci rantı” olmak üzere üçlü bir tanım üzerinden yorumlarını sürdürür.

Neo-liberal Politik İktisatçılarda Rant Arama ve Devlet Müdahalesi:

Bir önceki bölümde açıklandığı gibi klasik politik iktisatçılar rant kavramını toprakta özel mülkiyete ve bunun yol açtığı tekel haklarının elde tutulmasıyla elde edilen gelir temelinde açıklamaktadırlar. Ancak 1970’li yıllarda neo-liberal politik iktisatçıların temellerini attığı “rant arama” kavramıyla birlikte, “toprakta ve mülkiyet ilişkisinden” bağımsız olarak bir ekonomik transfer elde etme anlamında kullanılmaya başlanmıştır.

Neo-liberal politik iktisatta rant arama (rent seeking) kavramı ilk kez A. Kruger isimli iktisatçı tarafından “Rant Arayan Toplumların Politik Ekonomisi” başlıklı makaleyle ortaya atılmıştır^{vii}. Kruger’in bu makalesinde rant arama: “...ekonomide devlet tarafından yapay olarak yaratılan rantlar üzerinde, girişimcilerin bu rantı elde etmek amacıyla yaptıkları kaynak israfı olarak tanımlanmakta ve bu faaliyetler genellikle rüşvetin, lobiciliğin, suiistimalin, kaçakçılığın ve yeraltı ekonomisinin bir çeşidi” olarak kabul edilmektedir. Yazar bu çalışmada gelişmekte olan ülkelerdeki ithalat üzerine konan kısıtlamalardan kaynaklanan rant arama faaliyetlerini modelleştirmekte; bireylerin tekel rantlarını kollamak amacıyla ithalat lisansları üzerinde yaptıkları rekabetin, toplumsal açıdan bir kaynak israfıyla sonuçlanacağını iddia etmektedir. Bu israfın toplam refah üzerindeki azaltıcı etkisi ise Türkiye ve Hindistan örnekleriyle gözler önüne serilmektedir. Teorik tartışmalara bakıldığında, rant arama kavramının temellerinin Krueger’den önce Tullock isimli iktisatçı tarafından atıldığı görülür. Tullock çalışmasında tekel imtiyazı elde etme çabasındaki baskı ve çıkar gruplarının faaliyetleri ve bunun sonucunda oluşan toplumsal kayıpları incelemektedir^{viii}. 1980’li yıllardan bu yana rant arama kuramına yönelik ilginin hızla artması ve bu kavramın popülaritesi, kavramın neo-liberal politik iktisadın devletin ekonomiden elini çekmesi önermelerine kuramsal bir dayanak sunmasıyla yakından ilintilidir. Öncülleri olan Tullock (1967) ve Krueger (1974)’in yanı sıra, Posner (1975)^{ix}, Bhagwati ve Sirinivasan (1980)^x, Tollison (1982)^{xi}, Mohammed ve Whalley (1984)^{xii}, Katz ve Rosenberg (1989)^{xiii}, Delorme ve Snow (1990)^{xiv} ve Buchanan, (1994)^{xv} gibi yazarlar rant arama literatürüne hem teorik hem de uygulamalı çalışmalarla katkılar yapmışlardır.

Yapılan bu teorik ve uygulamalı çalışmaların ortak özelliklerinden biri yapay olarak oluşturulan rantlar üzerinde insanların nasıl rekabet ettiklerini inceleyerek, analitik ve ampirik sonuçlar içermeleridir. Rant arama kuramında “yapay rantlar” ise devletin piyasaya müdahalesinden kaynaklanır. Bu müdahale ve kontrollerin derecesi ülkeler arasında farklılaşmakla birlikte, hükümetlerin kısıtlamaları, kontrolleri ve politik müdahaleleri sonucunda oluşan yapay rantlar, kuramın can alıcı noktasıdır. Bu müdahaleler ve oluşan yapay rantlar; tekel gücü arama, gümrük tarifeleri, lisans ve kota arama, teşvik ve sübvansiyon arama gibi geniş bir yelpazeye yayılabilmektedir. Literatüre bakıldığında çeşitlerine göre rant aramanın

toplumsal maliyetinin hesaplandığı birçok çalışmayla karşılaşmak mümkündür. Yukarıda isimleri anılan iktisatçıların çalışmaları bunlardan yalnızca bir kaçıdır. Ancak hangi tür rant arama ve buna bağlı toplumsal maliyet hesabı olursa olsun, bu çalışmaların diğer bir ortak özelliği ise, özellikle gelişmekte olan ülkelerin (GOÜ) ekonomilerini “serbest piyasa yönelimli neo-liberal yapısal uyum programlarıyla” dünya ekonomisine entegre etmeleri ve “minimum devlet müdahalesinde” bulunmalarına yönelik politika reçeteleri sunmalarıdır.

Rant’ın Diğer Yüzü: Teşvik Olarak Rantlar ve Doğu Asya Deneyimi

Ekonomide yapay rantlara neden olan devlet müdahalelerinin en aza indirilmesini hatta tamamen kaldırılmasını öneren bu yazarlar, GOÜ’lerdeki rant olgusunu değerlendirirken bu ülkelerin nesnel koşullarını gözden kaçırmaktadırlar. GOÜ’lerde devletin ekonomiye müdahale etmesini zorunlu kılan koşulları ve piyasa başarısızlıklarının varlığını ihmal eden bu yazarlar, rantın yalnızca “ranta arama” ve “toplumsal maliyet” yönüne yoğunlaşmakta, rantın özellikle “teşvik boyutunu” göz ardı etmektedirler^{xvi}. Bu haliyle rant aramayı aşırı devlet müdahalesinin bir sonucu olarak yorumlayan neo-liberal yazarlar aslında neden yerine sonuçlarla uğraşmaktadır. Öncelikle GOÜ’lerde serbest piyasa mekanizmasının çözemediği yapısal sorunların neler olduğunu ve rant yaratma pahasına da olsa serbest piyasa ekonomisine devlet müdahalesini gerekli kılan koşulları hatırlamakta fayda vardır^{xvii}:

- Sermaye birikimi, sanayileşme ve teknolojik gelişme sorunları
- Düşük tasarruf oranı ve düşük döviz rezervleri,
- Küçük yurtiçi piyasalar,
- Kitlesele işsizlik,
- Nitelikli işgücü kaynağının yetersizliği,
- Girişim yeteneği eksikliği,
- Dış ticaret hadlerini kötüleştiren geleneksel tarım sektörüne bağımlılık,
- Makroekonomik istikrar eksikliği, yüksek enflasyon ve gerçekçi olmayan döviz kuru,
- Yönetişim, bilgi ve enformasyon eksikliği,
- Kurumsal altyapı eksiklerinin yanı sıra ikili ekonominin varlığı.

GOÜ’lerde sıralanan yapısal nedenlerle piyasa başarısızlığı asli bir unsur, devlet müdahalesi ve rant yaratma kaçınılmaz bir zorunluluk haline gelmektedir. Bu noktada yeni sanayileşen Doğu Asya ülkelerinin deneyimleri, GOÜ’lere yönelik önemli uzanımlar sunmaktadır. Bu ülkelerde devlet tarafından yaratılan rantlar yeni teknolojilerin benimsenmesi ve geliştirilmesiyle, yeni sanayilerin kurulmasına yönelik teşvik sağlamada sanayi ve teknoloji politikalarının en önemli mekanizmalarından biri olarak kullanılmıştır. Bilindiği gibi geç sanayileşen ülkelerde yeni sanayilerin kurulması ve yeni teknolojilerin elde edilmesi, herhangi bir yenilikçi faaliyette olduğu gibi yüksek riskler içermekte ve özel sektörün serbest piyasa mekanizmasının (ya da görünmez elin) itisiyle her koşulda bu riskleri üstlenmesi söz konusu olmamaktadır. Bu bağlamda devlet eğer bu sanayilerin gelişimine özel sektörü de ortak olarak katacaksa, bu piyasalara ilk girecekler için kredi sağlamak, faiz oranlarını düşük tutmak gibi teşvik edici ve korumacı bazı önlemlerle

rant yaratılması kaçınılmazdır. G. Kore ve Tayvan gibi ülkelerin sanayileşme ve sermaye birikimi süreçleri incelendiğinde, devletin bu yöndeki rolü açık bir şekilde görülür. Ancak bu noktada bir konuya açıklık kazandırmak gerekir.

Doğu Asya ülkelerinde yeni sanayilerin ve teknolojilerin devlet tarafından teşvik edilmesinde rant yaratılması olgusunun başarısının altında, rant arama kuramından farklılaşan dört temel unsurun olduğu görülür^{xviii}.

- Yaratılan rantların ulusal çıkarlara hizmet eden doğrudan verimli faaliyetlere yönlendirilmesi sağlanmıştır.
- Rant aramanın maliyetinin en düşük düzeyde tutulması başarılmıştır.
- Hükümetler uyguladıkları politikalarla, kentsel varlık spekülasyonu ve kırsal toprak ağalığı gibi servet birikiminin verimli olmayan bazı kanallarını kapatmayı becerebilmiştir.
- Rantların ve diğer teşviklerin gerçekleştirilmesi, ihracat yapma zorunluluğu gerektiren performans standartlarına bağlanmıştır.

Rant Arama ve Türkiye

Türkiye’de dönemsel olarak uygulanan iktisat politikaları bağlamında rant yaratma mekanizmaları ve rant arama faaliyetlerinde farklılaşmalar görülmektedir. Ancak her dönem için görülen en önemli zaaf, Doğu Asya ülkelerinde yeni sanayi ve teknolojilerin gelişiminde kilit rol oynayan rant yaratma faaliyetiyle ilgili yukarıda dikkat çekilen dört unsurun hiçbir şekilde başarılamamış oluşudur.

1960–1980 döneminde uygulanan ithal ikameci sanayileşme politikaları doğrultusunda rant yaratma mekanizması özellikle ithalat yoluyla ortaya çıkmış; “kota arama” ve “lisans arama” faaliyetleri yoğun olarak görülmüştür. Bu dönemde ithalatın lisans, izin ve kotaya bağlanması bazılarının resmi fiyattan almaya çalıştığı döviz karamameyle başka kesimlere aktarma anlamına geldiğinden, rant arama faaliyetlerinin yoğunluğu artmıştır. Ara mal ithalatında düşük kurdan döviz alabilen bazı sanayi çevreleri nihai mal üretiminde aşırı karlar elde etmişlerdir. Bu dönemde ayrıca KİT’ler özel sektöre piyasa fiyatının çok altında ara girdi satarak, özel sektöre önemli rantlar aktarmışlardır. Ayrıca banka kredi faiz oranlarının enflasyon oranının altında tutulması yoluyla sanayi kesimine aktarılan rantlar, bir hesaba göre 1977 yılı ulusal gelirinin %8’ini bulmaktadır^{xix}.

1980 sonrası süreçte sanayileşmeden vazgeçilmesi ve “ne pahasına olursa olsun döviz kazanmayı” hedefleyen neo-liberal yapısal uyum politikalarının benimsenmesiyle, rant yaratma mekanizmaları ve rant arama faaliyeti niteliksel bir dönüşüme uğramaya başlamıştır. Temelleri 1980’lerin başında atılan, IMF ve Dünya Bankası güdümünde devletin ekonomide küçültülmesi ve serbest piyasa ekonomisine geçişi öngören uzun dönemli “yapısal uyum modeli”, 1980’den günümüze rant yaratma ve rant aramanın temel niteliklerini belirlemeye başlamıştır. Bu modelin, 1980’lerin başında uygulamaya konan, ithalatın

liberalize edilmesi ve ihracatın teşvik edilmesini öngören “ticari serbestleşme” aşamasında, ihracatta vergi iadesi, düşük maliyetli ihracat kredileri ve gümrük muafiyetli hammadde ithalatı gibi teşvikler önem kazanmıştır. 1980’lerin ortasında kaynak kullanımını destekleme fonundan ihracatçıya prim ödemeleri ve KDV istisnaları öne çıkarken, 1989 yılında ihracatta vergi iadesi uygulaması kaldırılmasın rağmen, teşvik mekanizmasındaki boşluk ve denetim yetersizliği hayali ihracatı beraberinde getirmiştir. Bu dönemle birlikte özellikle ihracat kanallı rant arama faaliyetlerinin doruğa çıktığını belirtelim. Aynı dönemde yatırımlarda teşvik arama, hayali yatırım, korumacılık ve tarife arama ile özelleştirmeyle ilgili rant arama faaliyetlerine de rastlandığını vurgulayalım^{xx}. Ayrıca her dönemde Türkiye’de devletin tarım kesine yönelik aktardığı rantların çok önemli boyutlarda olduğunu ve buna yönelik rant arama faaliyetlerine de dikkat çekmek gerekir^{xxi}.

1990’lı yılların başından itibaren bahsi geçen modelin ticari serbestleşme aşamasını “finansal serbestleşme” izlemiş ve iktisat politikası araçlarının ulusal kontrolü, küresel sermayenin güçlü aktörlerine terk edilmiştir. Yapısal uyum politikalarının dayatmalarıyla finansal piyasaların geliştirilmesi adına kamu borçlanması araç olarak kullanılmaya başlanmış ve bir taraftan bütçe açığı oluşurken diğer taraftan kamu kesimi borçlanma gereği ortaya çıkmıştır. Dolayısıyla maliye politikasının yerini borç yönetimi almıştır. Uygulanan para politikası ve kur politikalarıyla; TL’nin aşırı değerlenmesi ve yüksek faizle kısa vadeli sermaye girişine bel bağlanmış^{xxii}. Rant ekonomisinin doruğa ulaştığı ve devletin borç batağına saplandığı bu süreçte, üretim, yatırım ve teknolojik yenilenme açısından reel ekonomide çok önemli kayıplar yaşanmasına neden olan krizlere de yol açılmıştır. 2000’li yılların başında uygulanan bu politikalarla Türkiye “parayla para kazanmanın kutsandığı”, tipik bir Rant Ekonomisi’ne doğru evrilmiştir. Türkiye günümüzde reel ekonominin tıkandığı, özelleştirme adına yabancılaştırmanın yaşandığı, finans sermayeye vur kaç zemini hazırlayan bir “Rant Ekonomisi” haline gelmiştir. Bir iktisatçımız 1990’lı yıllardan itibaren günümüze kadar güçlenerek yaşanan “Rant Ekonomisi Kısırdöngüsünü” şu şekilde özetlemektedir^{xxiii}:

“...Bugün, Türkiye, kâğıt üzerinde görünen reel faiz gerçeğini bir kenara bırakın, devlet ‘bütçesinin yüzde 30 ile 50’sini gençlerine değil, dünya rantiyesine ayıran’ tek ülke!... Türkiye’de rant, son günlerde birkaç kişinin “propagandasını yaptığı gibi”, gerçekten bitti mi? Cevaba geçmeden rantiyeyi, rant ekonomisini ve sistemin detaylarını tarif etmekte yarar var:

Rantiyeye: İçeride ve/veya dışarıda faizle ve/veya devletin sahip olduklarından transferle büyüyen, üretmeyen, üretmediği sürece daha fazlasını talep eden, yaratılan koni içinde genleşerek "üreten'i tutsak ve bir süre sonra yok eden.”

Rantın transfer edilmesi: Üreterek kazanmak yerine, devletin varlıklarının faiz gibi araçlar ile transfer edilmesi ve/veya devletin, elinde bulundurduğu gelir yaratan araçların-alanların, siyasi otoritenin girişimleri ile birilerine aktarılması.

...Yukarıdaki tarifler sonrası bir ayırım ve bir soru daha ortaya çıkıyor; ‘etki alanı, varlık aktarımı’ ve ‘borç karşılığı devletin aktiflerini aktarma’ şeklinde büyüyen iki tip rantiyeye var, peki Türkiye’de ‘transfere dayanan rantiyeye mi’ yoksa hep şikâyet ettiğimiz ‘devlete borç veren rantiyeye’ mi daha büyük? Konuya sadece içeriden bakarsak; transferle ortaya çıkan rantiyeye bir süre sonra ‘devlete borç veren rantiyeye’ dönüşüyor. Bu süreç, transfer kesilmedikçe devam edip gidiyor. Tam bir kısır döngü. Kaynakları aktar sonra ‘kaynak yok’ diyerek borç olarak kaynak yarat.”

Sonuç Yerine

Rant mekanizmaları ve rant arama, her ekonomide ve toplumda var olmaya devam edecektir. Bir iktisatçımız A. Smith'in "görünmez el" kavramına gönderme yaparak, rant arayan kişi ve kurumları "görünmez ayaklar" olarak nitelemektedir^{xxiv}. Ancak bu görünmez ayakları devletin ekonomiye müdahalesinin bir sonucu olarak betimlemek ise bizi nedenlerle değil, sonuçlarla uğraşmaya götürür. Bu durumda da "ulus-devletin ekonomideki etkinliğinin azaltılması" biçiminde özetleyebileceğimiz neo-liberal reçeteler önümüze konur. Ne yazık ki zaten bu politikaların bizatihi kendisi Türkiye'yi "Rant Ekonomisi Kısır Döngüsü"ne sokmuştur. Yukarıda bahsedilen "Rant Ekonomisi Kısır Döngüsü"nü kırılabilmesi; devletin küresel düzeyde finansal sermaye hareketlerine kontrol getirmesi ve içindeki bölüşüm ilişkilerini üretenden yana yeniden düzenleyerek, kaynak transfer mekanizmasını yeni sanayilerin geliştirilmesi ve teknolojik yenilenmeye yönlendirebilmesiyle mümkün olabilir. Bu ise küresel finans sermayeye teslim olan değil, ulusal kaynaklara dayalı kalkınma modelini öngören, planlı ve programlı bir ekonomi politikasının varlığını gerektirir. "Görünmez ayaklar" ve "rant arama" her zaman, her koşulda olacaktır. Önemli olan bunları kalkınma, sanayileşme ve teknolojik yenilenme hedeflerine yönlendirebilecek, organize edebilecek ve denetleyebilecek etkinlik ve güçte "görünen bir elin" (devlet) varlığıdır. Rant yaratma faaliyetleri ve yaratılan rantların, hedeflenen kalkınma hızı doğrultusunda sermaye birikimine yönlendirilmesi hususunda Doğu Asya deneyiminden çıkarılabilecek en önemli ders budur.

Dipnotlar

ⁱ K. Marx, Kapital III, Çev: A. Bilgi, Ankara: Sol Yayınları, 1990, s.547

ⁱⁱ S. Jevons, **Theory of Rent, The Theory of Political Economy** içinde, Ed. C. Black, Pelica Boks, 1970, s.217

ⁱⁱⁱ A. Smith, **Ulusların Zenginliği**, Çev: A. Yunus, M. Bakırcı, İstanbul, Alan Yayınları, 1985, ss.52-129

^{iv} D. Ricardo, On the Principles of Political Economy and Taxation, Vol.1, Ed: P. Sraf fa, M. Dobb, **The Works and Correspondence of D. Ricardo**, içinde Cambridge University Pres, 1975, s.67.

^v G. Hoel, **Tarımda Kapitalizmin Gerçekleşmesi ve Toprak Rantı**, Çev: A. Doğan, İstanbul: Bilim Yayınları, 1975, s.22

^{vi} Marx, ss.547-562

^{vii} A.O. Kreuger, "The Political Economy of the Rent-Seeking Society", **American Economic Review**, Vol. 64, 1974, ss. 291-303.

^{viii} G. Tullock "The Welfare Costs of Tariffs, Monopolies and Theft", **Western Economic Journal**, Vol. 5, 1967, ss. 224-232

^{ix} R. Posner, "The Social Cost of Monopoly and Regulation", **Journal of Political Economy**, Vol. 83, No.4, 1975

^x J. Bhagwati ve T.N. Srinivasan, "Revenue Seeking: A Generalization of Theory of Tariffs, **Journal of Political Economy**, Vol. 88, No. 6, 1980.

^{xi} R.R. Tollison, "Rent Seeking: A Survey", **Kyklos**, Vol. 35, 1982.

^{xii} S. Mohammed, J. Whalley, Rent Seeking in India: Its Costs and Policy Significance", **Kyklos**, Vol. 37, 1984.

^{xiii} E. Katz, J. Rosenberg, "Rent Seeking for Budgetary Allocation: Preliminary Results for 20 Countries", **Public Choice**, Vol. 60, No. 2, 1989

^{xiv} D. DeLoA. Snow, "On the Limits on Rent Seeking Waste", **Public Choice**, Vol. 67, 1990

^{xv} J. Buchanan, "Rant Kollama ve Kâr Kollama", Cev: A. Eker, C.c. Aktan, **Politik Yozlaşma ve Rant Kollama**, içinde Ankara, 1994.

^{xvi} M. Soyak, "Rantın İki Boyutu: Rant Arayışı ve Teşvik Olarak Rantlar", **Öneri Dergisi**, Cilt.1, Sayı.3, Haziran 1995, ss.192-193

^{xvii} A. Soyak, **Ulusaldan Uluslarüstüne İktisadi Planlama ve Türkiye Deneyimi**, 2. Baskı, İstanbul: Der Yayınları, 2006, ss. 41-42

^{xviii} United Nations, **UN Conference on Trade and Development: Trade and Development Report**, 1994, ss.68-69.

^{xix} Milliyet, 12.01.1977

^{xx} C.C Aktan, "Rant Savaşları", **Forum**, Ekim, 1994, ss.12-19

^{xxi} Bu konuda ayrıntılı bir inceleme için bkz: M. Soyak, "Rant Arama: Türk Tarım Sektöründe Destekleme Politikaları Yoluyla Aktarılan Rantlar Üzerine Bir İnceleme", **Ekonomik Yaklaşım**, Cilt. 7, Sayı.23, Kış 1996

^{xxii} A. Soyak, ss. 151–152

^{xxiii} Y. Bulut, Rantiyenin Anavatanı: Türkiye, **Referans Gazetesi**, 30.10.2006

^{xxiv} C.C. Aktan, ss.12–19